

*Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет*

**КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ, ПІДПРИЄМНИЦТВА
ТА БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

Тема: Аналіз перспектив розвитку соціального підприємництва

*Спеціальність 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
Освітня програма 6.076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»*

Завідувач кафедри: _____/О.І. Карінцева/

Керівник роботи: _____/О.М. Дериколенко/

*Виконавець: _____/Л.Ю. Левенець/
П.І.Б.*

*Група: _____
ПЕЗ-73-9С
шифр*

Суми 2021

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота містить 30 сторінок тексту; 3 розділи; 9 таблиць; список літератури з 25 джерел.

Мета кваліфікаційної роботи – аналіз перспектив розвитку соціального підприємництва.

Основні завдання дослідження:

- проаналізувати теоретичні основи розвитку соціального підприємництва;
- проаналізувати досвід та форми фінансування соціального підприємництва;
- визначити роль соціального підприємства як фактору розвитку соціального підприємництва.

Об'єкт дослідження – соціальне підприємництво.

Методи дослідження – аналітичний, розрахунковий та статистичний методи.

У першому розділі роботи розкрито теоретичні основи розвитку соціального підприємництва, визначено передумови його розвитку, проаналізовано підходи до визначення соціального підприємництва, проаналізовано типи та мотиви соціального підприємця.

У другому розділі роботи проаналізовано досвід фінансування соціального підприємництва на прикладі Великобританії, проаналізовано форми фінансування соціального підприємництва.

У третьому розділі роботи проаналізовано особливості та характеристики соціального підприємства, визначено роль соціального підприємництва в працевлаштуванні соціально вразливих верст населення.

Ключові слова: соціальне підприємництво, бізнес, захист, перспективи.

SUMMARY

The qualification work contains 30 pages of text; 3 sections; 9 tables; list of literature from 25 sources.

The purpose of the qualification work is to analyze the prospects for the development of social entrepreneurship.

The main objectives of the study:

- to analyze the theoretical foundations of social entrepreneurship;
- to analyze the experience and forms of financing social entrepreneurship;
- to determine the role of social enterprise as a factor in the development of social entrepreneurship.

The object of research is social entrepreneurship.

Research methods - analytical, calculation and statistical methods.

The first section of the work reveals the theoretical foundations of social entrepreneurship, identifies the prerequisites for its development, analyzes approaches to the definition of social entrepreneurship, analyzes the types and motives of social entrepreneurship.

The second section analyzes the experience of financing social entrepreneurship on the example of the United Kingdom, analyzes the forms of financing social entrepreneurship.

In the third section of the work the features and characteristics of the social enterprise are analyzed, the role of social entrepreneurship in employment of socially vulnerable segments of the population is determined.

Key words: social entrepreneurship, business, protection, prospects.

Зміст

ВСТУП	5
1. Теоретичні основи розвитку соціального підприємництва	7
1.1. Аналіз передумов розвитку соціального підприємництва	7
1.2. Аналіз підходів до визначення соціального підприємництва	8
1.3. Аналіз типів і мотивів соціального підприємця	11
2. Аналіз досвіду та форм фінансування соціального підприємництва	17
2.1. Аналіз досвіду фінансування соціального підприємництва в Великобританії	17
2.2. Аналіз форм фінансування соціального підприємництва	19
3. Соціальне підприємство як фактор розвитку соціального підприємництва	22
3.1. Аналіз особливостей та характеристик соціального підприємства.....	22
3.2. Роль соціального підприємництва в працевлаштуванні соціально незахищених верст населення.....	29
Висновки	31
Список літератури	35

ВСТУП

В умовах переходу суспільства до цілей сталого розвитку та промислових революцій «Industry 3.0» та «Industry 4.0» змінюються існуючі або з'являються нові ринкові інституції [26, 33, 35, 36, 38].

Зокрема, інститут «соціальне підприємництво» є відносно новим явищем не тільки для України, але, як відзначають дослідники, в зарубіжних практиках соціальне підприємництво зароджується лише в 90-х роках ХХ століття [1, 3]. Разом з тим, вчені Роджер Мартін і Саллі Осбери [2] звертають увагу, що в зв'язку з ростом популярності термін «соціальне підприємництво» вживається практично в будь-якому контексті, як тільки мова заходить про соціально корисної діяльності. Так, в науці і на практиці нерідко соціальне підприємництво ідентифікується з соціальними підприємствами і некомерційними організаціями, етіологія цього процесу знаходить методологічне обґрунтування в концепції «заробленого доходу» [4, 5] і типологізації організацій соціально-підприємницького спектра К. Альтер [6].

Раніше в дослідженнях розкривалися сутність і іманентні характеристики соціального підприємництва, що відокремлюють його від соціальних підприємств і некомерційних організацій [7], а також на основі узагальнення зарубіжного досвіду проводився порівняльний аналіз інфраструктурної підтримки соціального підприємництва в Україні [8]. Однак за межами дослідницьких інтересів залишилися різні форми фінансування соціального підприємництва, які стають все поширенішими в зарубіжних країнах і виступають технологією розвитку і досягнення стійкості соціальних підприємств. Найбільш багатий досвід реалізації різних форм фінансування соціальних підприємств накопичено в Великобританії [9, 10], що позначається на розвитку цього сектора. Так, у Великобританії близько 70 000 соціальних підприємств, які надають роботу двом мільйонам громадян [10].

Соціальне підприємництво в Україні має меншу представленість: для порівняння, в каталозі «Соціальне підприємництво України в 2016 році» наявний інформація про 283 організаціях [11]. Демонстрований розвиток соціального підприємництва в Великобританії вимагає узагальнення форм фінансування соціального підприємництва, включаючи його загальну характеристику в порівняльній перспективі з Україною для верифікації вітчизняних галузевих орієнтирів і виділення фінансових інструментів розвитку досліджуваного інституту [30, 31]. Відповідно до цього була визначена мета і методика дослідження.

1. Теоретичні основи розвитку соціального підприємництва

1.1. Аналіз передумов розвитку соціального підприємництва

Термін «соціальне підприємництво» з'явився в академічному світі в кінці 1990-х років завдяки зусиллям дослідників Білла Дрейтона, засновника компанії Ашока, і Чарльза Лідбітер, С. Вадок в 1991 р опублікувала невелику статтю з дослідженнями поняття соціального підприємництва [12; 13; 14]. Соціальне підприємництво як професію і область для вивчення представив Грегори Диз, директор Центру розвитку соціального підприємництва Університету Дьюка. Він зазначав, що соціальне підприємництво відрізняє чільна роль соціальних змін, називаючи їх «прагненням до результату, пов'язаного з місією» [15]. Соціальне підприємництво отримало визнання з боку державного сектора, науковий інтерес до даного напрямку став помітним з 1998 р і с плином часу активно збільшується [15; 16; 17].

Велику роль у розвитку соціального підприємництва зіграв Майкл Янг. Професор Гарварду Деніел Белл назвав Янга найуспішнішим в світі підприємцем в області соціальних ініціатив завдяки його ролі в створенні більш 60 організацій по всьому світу, включаючи кілька Шкіл соціального підприємництва в Великобританії. Британський підприємець Флоренс Найтінгейл в дев'ятнадцятому столітті сприяв поліпшенню умов в лікарні під час Кримської війни, знижуючи тим самим відсоток смертності [13], його співвітчизник соціальний підприємець Ендрю Мосон отримав титул пера в 2007 р за свою роботу по економічному та соціальному оновленню і поліпшенню міських територій. Він був автором книги «Соціальний підприємець» і керуючим компанією «Ендрю Мосон і партнери», яка займається поширенням його досвіду. Успішним прикладом соціального підприємництва є діяльність групи Grameen під керівництвом професора Муххамада Юнуса, який сформулював образ соціального бізнесу в його

сьогоднішньому розумінні. Суть його проекту полягає в створенні і подальшому тиражуванні нової інституціональної моделі мікрофінансування, яка є ефективним інструментом боротьби з проблемою бідності і стимулює економічну активність відповідних верств населення. В Україні соціальне підприємництво з'явилося ще на рубежі XIX-XX ст. Прикладом соціального підприємництва можна назвати трудове Братство М.М. Неплюєва.

1.2. Аналіз підходів до визначення соціального підприємництва

Численні дослідження сутності соціального підприємництва виявили, що до сих пір немає єдиного визначення поняття «соціальне підприємництво». Дослідники стверджують, що огляд літератури фрагментований і немає єдиної узгодженої теоретичної основи. Концептуалізація соціального підприємництва не враховує унікальні характеристики соціальних підприємців і контекст, в якому вони повинні працювати [16].

Визначення соціального підприємництва перетинаються з класичними підходами до аналізу підприємництва, як стверджують багато вчених. Автори підкреслюють, що ключовим словом в категорії соціального підприємництва є «підприємництво», а «соціальність» грає лише модифікується роль. Ключові властивості підприємництва - створення цінності в результаті переміщення активів в область більш високої продуктивності (Сей); «Творче руйнування» як перетворююча діяльність (Шумпетер); пошук змін і використання можливостей (Друкер). Все це в рівній мірі стосується як підприємництва, так і соціального підприємництва, кожне з яких пропонує нову цінність (благо), долаючи усталену рівновагу.

Дослідники запропонували класифікацію визначень соціального підприємництва: це інклюзивні та ексклюзивні визначення. У інклюзивні визначення включені елементи: «кількість суб'єктів, соціальні ідеї,

можливості і система організацій». Ексклюзивні визначення відрізняються меншою кількістю перерахованих елементів [18].

Одне з основних визначень соціального підприємництва – це місія зі створенням соціальних цінностей, вивченням і формуванням нових можливостей та інновацій з необмеженим використанням ресурсів, а також високим почуттям відповідальності за підприємницьку діяльність [15].

Багато авторів вважають, що «соціальне підприємництво охоплює діяльність і процеси, що визначають і використовують можливості для підвищення добробуту суспільства шляхом створення нових підприємств або управління існуючих організацій в інноваційній манері» [19].

Автори С. Бакг і Ф. Янсен розглядають соціальне підприємництво як багатовимірну і динамічну модель, раніше запропоновану Гарднером, що об'єднує взаємопов'язані елементи: соціального підприємця, підприємницький процес, соціальну організацію, що відображають її характеристики і стратегію розвитку і навколишнє середовище [13].

В рамках економічної теорії в соціальному підприємстві виділяють основну характеристику - новаторський компонент внаслідок того, що підприємництво визначається як процес створення чогось нового, що володіє цінністю, або як тип господарювання, заснований на інноваційному поведінці власників підприємства; а соціального підприємця визначають як самоорганізованого суб'єкта економічної активності.

В цілому в світовій практиці соціальне підприємництво - це підприємництво, що здійснює інноваційну діяльність з певними соціальними цілями і отриманням прибутку - в комерційних організаціях; що не ставить за мету отримання прибутку - в некомерційних організаціях; в корпоративних організаціях, що поєднують в собі з'єднання комерційних і некомерційних підходів.

Вченими визначено сутність соціального підприємництва як виду підприємницької діяльності, який має задану соціальну місію як основу, що є новою парадигмою підприємницького мислення. При цьому, зазначають

автори, створення фінансової стійкості є необхідною умовою досягнення цієї мети. Соціальні підприємці прагнуть до фінансової стійкості і намагаються створити бізнес-моделі, які найкращим чином допомагають досягти подвійної мети - створення соціальної та економічної цінності [20].

Вчені підкреслюють, що підприємницька діяльність в соціальному підприємстві націлена на пом'якшення або вирішення соціальних проблем. Вона характеризується наступними основними ознаками: соціальний вплив, інноваційність, самоокупність і фінансова стійкість, масштабованість і тиражованою і підприємницький підхід. Згідно з визначенням діяльність соціального підприємця повинна бути ефективною і корисною. У табл. 1.1 представлені основні підходи до визначення соціального підприємництва.

Таблиця 1.1 - Підходи до визначення «соціальне підприємництво»

Робота	визначення
Dees, [15]	Соціальні підприємці відіграють роль агентів змін в соціальній сфері, визначаючи тим самим основні характеристики соціального підприємництва шляхом: 1) прийняття місії для створення і підтримки соціальної цінності (а не тільки приватної вигоди); 2) вивчення та формування нових можливостей для служіння даної місії; 3) безперервної участі в процесах інновації, адаптації та навчання; 4) сміливих підприємницьких дій з урахуванням обмеженості ресурсів; 5) вироблення високого почуття відповідальності за результативність
Благов, Арай [20]	Соціальне підприємництво - вид підприємницької діяльності, який має спочатку задану соціальну місію як свою основу, але при цьому залишається підприємництвом по суті. Це не просто комбінація комерційного і некомерційного «в одному флаконі», а й у певному сенсі нова парадигма підприємницького мислення
Бурмістрова [20]	Соціальне підприємництво полягає в тому, що вона спрямована в першу чергу на досягнення головної мети, мети організації, пов'язаної з вирішенням конкретної соціальної проблеми, при цьому створення фінансової стійкості є необхідним способом досягнення цієї мети. Соціальні підприємці прагнуть до

	фінансової стійкості і намагаються створити бізнес-моделі, які найкращим чином допомагають досягти подвійної мети - створення соціальної та економічної цінності
--	--

При дослідженні визначень, представлених в таблиці, виявлені основні моменти: - соціальне підприємництво розглядається як процес створення цінності шляхом поєднання ресурсів новими способами;

- ці комбінації ресурсів призначені в першу чергу для вивчення і використання можливостей отримання соціального блага шляхом стимулювання соціальних змін або задоволення соціальних потреб;

- розгляд соціального підприємництва як процесу передбачає, що воно може ставитися до виробництва товарів і послуг, а також створення нових організацій.

Дослідження різних визначень соціального підприємництва дозволило взяти за основу визначення, що поєднує в собі визначення багатьох авторів: соціальне підприємництво - підприємницька діяльність або процес, що формує можливість гібридного партнерства, спрямована на встановлення соціальної відповідальності і вирішення проблем в системі соціального захисту, що забезпечує систематичні соціальні зміни і генерацію суспільних цінностей зі створенням нових організацій або інноваційних шляхів в управлінні існуючих організацій.

Відсутність об'єднуючої парадигми в галузі соціального підприємництва призвело до формування великої кількості його визначень. В даний час автори продовжують активно вивчати його концептуальну основу, дослідити сутність соціального підприємництва, обговорювати внесок соціальних підприємств в створення суспільного багатства, досліджувати типологію пошуку процесів, яка веде до відкриття можливостей для створення нових соціальних підприємств [19].

1.3. Аналіз типів і мотивів соціального підприємця

Серед сучасних тенденцій розвитку соціального підприємництва на передній план виходить проблема його глобалізації: глобальна нерівність в розподілі багатства; зростання корпоративної соціальної відповідальності; ринок, інституційні та державні невдачі і зростання важкого становища в соціальних верствах населення; технологічний прогрес і загальні досягнення, що сприяють зацікавленості у формуванні інвестицій, пожертвування, партнерських відносинах з соціальними організаціями.

В якості основних соціальних проблем суспільства, необхідних для вирішення організаціями соціального підприємництва, автори відзначають: пристрій виробництва таким чином, щоб навколишній природі заподіяно мінімальної шкоди; допомогти людям вибратися з «ями бідності»; знайти застосування здібностям людей, які потребують робочому місці; удосконалювати старі і створювати нові моделі, які підходять для вирішення соціальних потреб; вирішувати соціальні та екологічні проблеми.

Основним фактором, що відрізняє соціальне підприємництво від традиційного, є наявність соціальних можливостей, які можуть використовувати підприємці. Соціальні та екологічні проблеми дають можливість для підприємницької діяльності соціальних підприємців. Рішення соціальних проблем в охороні здоров'я, освіті, проблем, пов'язаних з бідністю населення, екологічних проблем, - це альтернативні простору підприємницької діяльності, які використовують нові технології та інновації.

Соціальним підприємцем визначено особу, діяльність якого спрямована на експлуатацію можливості для збільшення соціального багатства, створення нових підприємств або управління існуючими організаціями за допомогою інноваційних технологій (табл. 1.2) [28, 30, 35, 36].

Таблиця 1.2 - Підходи до визначення «соціальний підприємець» (social entrepreneur)

Робота	визначення
Certo T., Miller T [14]	Соціальний підприємець - людина, яка гостро розуміє суспільні потреби і виконує ці потреби завдяки своїм творчим якостям
Zahra, Gedajlovic et al. [19]	Соціальні підприємці діляться на три категорії відповідно до їх соціальною діяльністю: 1. Соціальна орієнтація - підприємець, який бере участь в невеликих заходах, спрямованих на суспільні блага місцевої громади. 2. Соціальний конструктивізм - підприємець, який прагне впроваджувати інновації та реформи. 3. Соціальний інженер - підприємець, який хоче ввести революційні зміни
Swanson, Zhang [18]	Соціальні підприємці є активними у суспільстві; допомагають спільноті визначити соціальні проблеми; здатні виміряти проблеми, використовуючи різні методи; навчають персонал в ході реалізації місії; гнучко коректують «соціальні заходи» у міру необхідності в критичних ситуаціях

Основні типи соціальних підприємців визначені: соціальний «bricoleur» (автор Хаєк), соціальний конструктивіст (автор Кірзнер), соціальний інженер (автор Шумпетер). У першому випадку соціальні підприємці мотивовані тим, що використовують досвід і наявні ресурси на рішення місцевих соціальних потреб; у другому - соціальні підприємці здійснюють будівництво, запуск і експлуатацію підприємств, які вирішують соціальні потреби, які не можуть бути реалізовані в рамках існуючих інститутів, підприємств, організацій та державних установ; в третьому - вони виявляють проблеми в рамках соціальних систем і структур і вирішують їх шляхом досягнення революційних змін [19].

Дослідження показує, що зароджується соціальний підприємець може мати досвід роботи в комерційних секторах малого та середнього бізнесу, діяльність якого спрямована на збільшення продажів і підвищення прибутку, але не мати теоретичних знань і практичних навичок з соціального підприємництва. Інший тип підприємця - виходець з державного соціального

сектора, що може сприяти підприємцю в запуску некомерційних підприємств, метою яких може бути також отримання прибутку, яка реінвестується в забезпеченні соціальної мети організації. Такі підприємці активні в реалізації грантових програм, контрактів, пожертвувань, заробленого доходу для досягнення певних соціальних результатів.

Дослідження другого типу підприємця показало, що його мотивація до діяльності складається з: самореалізації особистості, допомоги суспільству, організації благодійності, орієнтації на досягнення результату і близькості до соціальної проблеми. Мотиви в соціальному підприємництві знаходяться під впливом трьох основних чинників: джерела можливостей, зацікавленість і показники ефективності.

Дослідження виділяють основні підходи до розуміння соціальних можливостей, серед них - розподіл ресурсів, відкриття нових напрямків та творчий підхід.

Дослідження показують, що можливості з'являються в результаті підприємницької обізнаності про соціальні проблеми суспільства, економічної стійкості при реалізації соціального проекту, очікуваного соціального впливу; забезпечення місії і основних принципів роботи підприємця.

Зацікавленість підприємців організацій соціального підприємництва полягає: в тенденції фокусування організацій на вирішенні соціальних проблем; широкому діапазоні соціальних питань, вирішення проблем охорони навколишнього середовища і їх діяльності в усіх частинах економіки з метою забезпечення соціальної цінності і створення соціального багатства; просуванні спеціального виду соціального капіталу, проектуючи економічну активність, громадську діяльність, фінансові потоки з метою безпосередньої участі у виробництві товарів або наданні послуг людям на постійній основі; високого ступеня автономії організацій; мінімальному рівні оплачених працівників, на відміну від того, що часто має місце в «економічному» підприємстві.

Внутрішні цінності і мотивація підприємця впливають в значній мірі на управління соціальним підприємством.

Вивченням факторів, які мотивують підприємців на створення, розвиток і підтримку проекту соціального підприємництва, тривалість мотивації, дослідження труднощів і очікувань, з якими стикаються соціальні підприємці, займаються багато дослідників (табл. 1.3).

Мотивація - це невід'ємний аспект, що впливає на підприємницький процес, і в якості основних дослідницьких питань виділяють наступні:

- Що мотивує підприємців до створення соціального підприємства?

Таблиця 1.3 - Основні мотиви соціальних підприємців

Мотиви підприємця
Робота на благо суспільства і заклопотаність тим, щоб зробити інших щасливими, особистий інтерес до підприємницької діяльності, прагнення до створення нових проектів з використанням інноваційних технологій
Прагнення задовольнити перш за все потреби суспільства: створення додаткових робочих місць, вирішення соціальних проблем, здійснення нововведень, а потім - отримання прибутку
Самореалізація особистості, допомога суспільству, організація благодійності, орієнтація на досягнення результату і близькості до соціальної проблеми
Альтруїзм, азарт у веденні підприємницької діяльності, бажання зробити щось значуще в своєму житті, створення інновацій і волонтерство

- Чим відрізняється мотивація соціального підприємця від мотивації в традиційному підприємстві?

- Як процес розробки соціального проекту, зокрема труднощі і очікування, можуть змінити мотивовану поведінку соціального підприємця?

Аналіз показав, що соціальні підприємці мотивовані альтруїстичними почуттями і необхідністю бути соціально відповідальними, мають сильним бажанням змінити суспільство і зробити життя людей кращим.

Мотивами для створення соціальних підприємств можуть бути: робота на благо суспільства і заклопотаність підприємця в тому, щоб зробити інших

щасливими; особистий інтерес до підприємницької діяльності; прагнення до створення нових проектів з використанням інноваційних технологій. Але, будучи мотивованим підприємцем, він повинен володіти необхідними навичками та компетенціями, для того щоб бути конкурентоспроможним і ефективним. Дослідження показують, що керівники з вищою освітою, пов'язаних з навчанням підприємницької діяльності, мають високу самоефективність, сприймаються оточенням бізнес-середовища, і підприємницький процес складається у них вигідніше, він менш пов'язаний з ризиком і впливає на досягнення поставлених соціальних завдань.

Особистісні характеристики підприємця також сприяють розвитку соціального підприємництва. Авторитет, чесність і здатність генерувати прихильність до проекту визначають характеристики підприємця. Здатність соціального підприємця до ініціативності та інноваційності впливають на результативність підприємств [16]. Соціальні підприємці, володіючи лідерськими навичками, керуються своїми намірами, щоб задовольнити соціальні потреби населення і забезпечити свої особисті цінності.

Дослідження соціального підприємця зосереджуються на визначенні його основних характеристик, намірів і підприємницькому поведінці, які допомагають підвищити продуктивність соціальних підприємств. Аналіз показує, що соціальні підприємці активні в суспільстві; допомагають спільноті визначати соціальні проблеми і здатність їх виміряти, використовуючи різні методи; навчають персонал в ході реалізації місії; гнучко коректують «соціальні заходи» у міру необхідності в критичних ситуаціях [14; 18].

Дослідження соціального підприємця визначило його здатність у підприємницькій діяльності виявляти можливості і використовувати ресурси для досягнення соціальної місії та вирішення соціальних проблем. Ця здатність може бути спрямована на самореалізацію особистості, організацію благодійності, допомога суспільству, орієнтацію на досягнення результату.

2. Аналіз досвіду та форм фінансування соціального підприємництва

2.1. Аналіз досвіду фінансування соціального підприємництва в Великобританії

У Великобританії в понятті соціального підприємця домінує визначення через характеристику орієнтації на баланс між соціальною місією і бізнес-цілями, а тому соціальне підприємництво ідентифікується з соціальними підприємствами [10]. Для верифікації домінуючою в Україні позиції щодо перспектив розвитку соціальних послуг, пов'язаних з інтеграцією в процес їх виробництва соціальних підприємців, цікавим бачиться фактографія сфер діяльності соціальних підприємців в Великобританії (табл. 2.1). Як видно з даних табл. 2.1, домінуючими сферами діяльності соціальних підприємців в Великобританії є не тільки такі соціальні сфери, як освіта, створення соціальних робочих місць, а й консалтинг, торгівля. Звертає увагу і той факт, що в Великобританії в соціальний захист та охорону здоров'я, виступаючими пріоритетними сферами надання послуг соціальними підприємцями в Україні, представленість соціальних підприємств менше, ніж в консалтингу та торгівлі. У структурі соціальних підприємств можна виділити позиціонування «реального» соціального підприємництва - це 14%, що припадають на підприємства, що надають робочі місця, яке в рамках пропонованого нами концептуального підходу має нести не тільки соціальний ефект, орієнтуючись на нішевий споживчий сегмент – цільову групу, а й має залучати їх до соціального підприємництва шляхом працевлаштування [7].

Таблиця 2.1 - Сфера діяльності соціальних підприємців в Великобританії в 2018 р.

Сфера діяльності	Частка опитаних підприємців,%
Освіта	18
Підтримка бізнесу, консалтинг	17
Створення соціальних робочих місць	14
Роздрібна торгівля	12
Соціальний захист	10
Культура і дозвілля	9
Здравоохраненіє	9
Довкілля	8
креативні індустрії	8
ЖКГ	7
Готельний бізнес	7
Фінансова підтримка та послуги	5
Догляд за дітьми	4
Надання робочого простору	3
транспорт	2
виробництво	2
Сільське господарство, садівництво	2
інше	3

Джерело: [12]

На 2018 рік в організаційно-правових формах соціальних підприємств Великобританії в частках опитаних соціальних підприємців найбільшу питому вагу займають підприємства з відповідальністю, обмеженою гарантіями (45%); організації громадського блага (20%); компанії з відповідальністю, обмеженою акціями (16%); менше 10% припадає на співтовариства (9%), індивідуальних підприємців (6%), партнерства (3%), товариства з обмеженою відповідальністю (1%), товариства з обмеженою відповідальністю (1%), інші (5%) [10]. Закономірно, що в Великобританії значна частка доходів від власної діяльності в загальних доходах у більшості соціальних підприємств (73%) (табл. 2.2). Разом з тим, у 24% соціальних підприємств в загальних доходах частка доходів від власної діяльності не є переважаючою,

Таблиця 2.2 - Розподіл соціальних підприємств за часткою доходів від власної діяльності в загальних доходах в Великобританії в 2018 р.

Частка доходів від власної діяльності в загальних доходах, %	Частка опитаних підприємців, %
25-50	11
51-75	16
76-100	73

Джерело: [21]

2.2. Аналіз форм фінансування соціального підприємництва

Розподіл соціальних підприємств за часткою доходів від власної діяльності в загальних доходах в Великобританії дає підстави для виділення внутрішніх і зовнішніх доходів і побудови універсальної класифікації форм фінансування соціального підприємництва (табл. 2.3).

Таблиця 2.3 – Класифікація форм фінансування соціального підприємництва

Класифікаційний ознака	Форми фінансування
За джерелом фінансування	Зовнішнє фінансування (надходження від стейкхолдерів із боку) Внутрішнє фінансування за рахунок власних коштів (від комерційної діяльності)
За чутливістю	явне фінансування приховане (податкові пільги)
За метою	безповоротне фінансування соціальні інвестиції

За механізмом надання	гранти пожертвування «терплячий» капітал кредити часткові інвестиції квзікапітал соціальні облігації
-----------------------	--

Наведена класифікація (табл. 2.3) служить цілям зовнішньої і внутрішньої порівнянності фінансових умов і відпрацювання стратегії розвитку соціального підприємництва. Конкретизація форм фінансування соціального підприємництва за механізмом надання з ілюстрацією застосування відповідної форми в кейсі підприємства приведена в табл. 2.4.

Таблиця 2.4 - Характеристика форм фінансування соціальних підприємств

Форма	Характеристика	Напрями фінансування
Гранти	безповоротна форма фінансування реалізації певних цілей, що надається спеціалізованими фондами	- реалізація інновацій, ризикованих для повернення фінансування; - оплата капітальних вкладень в активи підприємств; - оплата соціальних витрат, що не можуть лягати на комерційну діяльність
Пожертвування	Збір коштів на безповортній основі надходять з широкого кола стейкхолдерів на соціально значимі цілі	Фінансування соціальних проектів широкого проблемного поля
«Терплячий» капітал	Довгострокові вкладення	фінансування вкрай

	в діяльність соціального підприємства з виплатами інвестицій після того, як соціальне підприємство починає отримувати доходи, достатні для виплат інвестицій	ризикованих ініціатив, приносять великий ефект
Кредити	рух позичкового капіталу на умовах платності, терміновості, повернення для ведення операційної діяльності соціальних підприємств	- овердрафт; - кредити на поповнення оборотних коштів; - кредитування на базі грошових потоків
Часткові інвестиції	Вкладення коштів за права співвласника бізнесу і на участь в прибутку пропорційно своїй частці в капіталі	Користь соціальних підприємств суспільству та навколишньому середовищу
Квазікапітал	Схожий на звичайні інвестиції в акціонерний капітал, однак тут компанії не впускають акції через обмеження організаційно-правової форми, інвестор отримує дохід у вигляді фіксованого відсотка	При інвестуванні в квазікапітал інвестор і об'єкт інвестицій ділять між собою високі ризики і доходи
Соціальні облигації	Державна борговий цінний папір, що припускає виплату процентного доходу після досягнення мети	Досягнення більшого соціального ефекту від послуг, які фінансуються державою, за рахунок прив'язки до досягнутих результатів

Джерело: узагальнено за [10].

Як видно, в Великобританії використовується диверсифікована структура форм фінансування соціальних підприємств. Провівши

порівняльний аналіз з Україною на основі наведеного конкретизованого опису форм фінансування соціальних підприємств в Великобританії (див. Табл. 4), неважко виявити поширеність в Україні форм безповоротного фінансування (гранти, пожертви) на тлі повної нерозвиненості соціальних інвестицій у формі «терплячого капіталу», часткового фінансування, квазі-капіталу, соціальних облігацій.

3. Соціальне підприємство як фактор розвитку соціального підприємництва

3.1. Аналіз особливостей та характеристик соціального підприємства

Дослідження сутності соціального підприємництва показує, що природною передумовою виникнення нестандартних соціально-економічних організацій є соціальні підприємства (табл. 3.1).

Низька сприйнятливість цілого ряду соціальних проблем до традиційних заходів впливу, використовуваним в державному і некомерційних секторах, стійкість співіснування в кожній країні ринкових і неринкових, розвинених і нерозвинених сегментів соціального та економічного життя, поглиблення нерівності між соціальними групами і країнами, розширення соціальних потреб населення, зростання числа некомерційних організацій та конкуренції між ними за ресурси держави; вдосконалення управління благодійними фондами поставили комерційні і некомерційні організації і держава перед необхідністю зміни своєї ролі в сфері соціального забезпечення і вирішення соціальних проблем [22].

Сучасна тенденція соціального підприємництва - розмивання меж між комерційним і некомерційним секторами: категорія «соціальне підприємництво» знаходиться на стику комерційного та некомерційного, економічного і соціального, ціннісного підходу і раціонального підходу»[20].

Вчені виділили в своїй статті основні типи організацій соціального підприємництва, серед них: традиційні некомерційні організації, некомерційні соціально-орієнтовані підприємницькі фірми, гібридні організації, комерційні соціально-орієнтовані підприємницькі фірми [20]. Авторами була відзначена спеціальна категорія в даній типології - бізнес, залучений в соціальну діяльність. Дослідники підкреслюють, що комерційні і

некомерційні соціально-орієнтовані підприємницькі фірми і гібридні організації відсутні в Україні.

За кордоном комерційні і некомерційні соціально-орієнтовані підприємницькі фірми можуть ставитися як до своєрідного соціального, так і до комерційного підприємництва, незважаючи на їх відмінності [4; 14], або до деякої комбінації з обох, що подається гібридними структурними формами соціального підприємництва, тобто націленими на отримання економічного прибутку і одночасно придбання соціальної цінності [15].

Різниця гібридних організацій Кім Алтер визначила в доходах або прибутку даних організацій, які реінвестуються на реалізацію місії, розширення і розвиток бізнесу або операційні витрати. Гібридні організації створюють одночасно соціальну та економічну цінність (благо), а розрізняються такими характеристиками, як мотив, умови функціонування і використання доходу або прибутку. Автор зазначає, що соціальне підприємство використовує підприємницький, інноваційний і ринковий підходи для створення соціальної цінності і соціальних змін. При цьому наголошується поєднання таких характеристик, як: соціальний результат, який забезпечує соціальний вплив або зміна за рахунок вирішення конкретної соціальної проблеми або усунення «провалу» ринку; підприємницький підхід (enterprise approach) - використовує механізми - інновації, стратегічний менеджмент, маркетинг, дисципліну і організацію, властиві прибуткового бізнесу; суспільна власність, яка може виражатися в суспільний характер виробленого продукту (послуги), громадському управлінні, але може і не бути юридично вираженої [6].

Таблиця 3.1 - Підходи до визначення «соціальне підприємство» (social enterprise)

Робота	визначення
Alter [6]	Соціальним підприємством є будь-який бізнес-підприємство, створене в соціальних цілях і для

	створення соціальної цінності, покликане пом'якшити або зменшити соціальну проблему або «провали» ринку, що функціонує на основі фінансової дисципліни, інновацій та порядку ведення бізнесу, встановленого в приватному секторі
Austin et al. [4]	Соціальне підприємство - це динамічно розвивається, в якому злагоджено працює команда досягає поставленої соціальної мети шляхом використання новаторської діяльності
Chell, Nicolopouloua, Karatas [23]	Соціальне підприємство фокусується на вирішенні соціальних проблем; займається численними соціальними питаннями і проблемами охорони навколишнього середовища; просуває спеціальний вид соціального капіталу; зайнято перерозподілом фінансових потоків з метою безпосередньої участі у виробництві товарів або наданні послуг людям на постійній основі; має високий ступінь автономії; вимагає мінімального числа оплачених працівників
Lan, Zhu et al. [24]	Соціальні підприємства - це організації, які створені для забезпечення суспільних благ і вирішення соціальних проблем з використанням інноваційних технологій

Дослідження показало, що некомерційні громадські організації потрапляють в більшій мірі в контекст соціальних організацій з метою створення стійкого соціального значення і економічного багатства. Трансформаційне лідерство, соціальна цінність і ефективність діяльності організації сприяють розвитку соціального підприємництва.

Автори стверджують, що держава різних країн, соціальні особи, спільноти і громадяни висловлюють вдячність соціальним організаціям за їх соціальні внески і соціальну відповідальність в якості альтернативи або доповнення до реалізованих продуктів і послуг. На розвиток соціальних підприємств на міжнародному рівні впливають три взаємодіючих групи чинників: з боку попиту (потреба клієнтів у послугах соціальних підприємств), збутового чинника (пропозиція соціальних підприємств), контекстного та інституційного чинників, які об'єднують два раніше позначених фактора. Дані фактори визначаються в залежності від групи

країн, що займають певне положення в світовій економіці: рівня розвитку їх економічних і соціальних систем; характеристик систем соціального забезпечення та природи,

Алтер визначив розгорнуту характеристику соціальних підприємств [6]:

- використання інструментів і підходів бізнесу для досягнення соціальної мети;
- з'єднання соціального і комерційного капіталів;
- створення соціальної та економічної цінності;
- отримання доходу на основі комерційної діяльності з метою фінансування соціальних програм;
- приведення в рух ринком і обумовленість соціальною місією (marketdriven and mission led);
- вимір результатів фінансової діяльності і соціального ефекту;
- постановка фінансових задач в залежність від їх вкладу в досягнення суспільного блага;
- володіння фінансовою свободою (відсутність обмежень на розподіл прибутку);
- орієнтація стратегії підприємства на реалізацію соціальної місії.

Автори Силос і Маїр до основних характеристик соціального підприємства відносять: першочергово - це місія, яка визначає соціальну цінність і другорядне - економічна потреба підприємця; створення нових моделей для надання продуктів або послуг, які обслуговують основні соціальні потреби; створення шляху до майбутнього, в якому наступне покоління зможе краще задовольняти свої потреби; забезпечення важливої ролі в наданні життєво важливих суспільних інфраструктур і послуг [25].

Українські вчені підкреслюють, що основними ключовими характеристиками соціального підприємства є: соціальна місія, яка панує над комерційною складовою (підприємство створюється і має на меті в першу чергу рішення або пом'якшення будь-якої соціальної проблеми);

підприємство є стійким - воно самоокупність і конкурентоспроможним (в основному дохід генерується за рахунок продажу товарів і послуг, що, втім, не виключає отримання грантів або пожертвувань благодійників); соціальні та економічні ресурси комбінуються інноваційним чином, що необхідно для досягнення фінансової стійкості та виконання соціальної місії. Окремо варто згадати також така якість цієї інноваційної моделі, як здатність до тиражування - можливості вирішити з її застосуванням подібну соціальну проблему в іншому місті,

Соціальна місія і соціальна цінність є центральними ланками організацій соціального підприємництва [14]. Автори стверджують, що «соціальна цінність має мало спільного з прибутком, але замість цього включає в себе виконання основних і додаткових потреб, таких як забезпечення продовольством, водою, житлом, освітою та медичним обслуговуванням тих членів суспільства, які цього потребують» [14].

Дослідження показують, що соціальна місія повинна бути основним мотивом для отримання прибутку і забезпечення деяких соціальних продуктів або послуг [6]. У той же час автори Емерсон і Тверські стверджують, що для соціальних підприємств може бути важливим також наявність змішаної місії, що включає як соціальну, так економічну складову.

На розвиток соціальних підприємств впливають політичні, економічні та соціальні фактори [23]. «Сутністю підприємництва є створення на ініціативної, ризикової основі ринковими агентами нового капіталу або трансформація (зміна форми, напрямків, способів застосування) існуючого капіталу з метою отримання підприємницького доходу». У ринковій економіці створення цінності (нової вартості, приросту приватного і суспільного багатства) на основі реалізації сприятливих можливостей не може відбутися без створення і використання додаткового капіталу. Створення нового капіталу, трансформація і поліпшення використання раніше створеного капіталу виражають сутність підприємництва, лежать в

основі отримання підприємницького доходу, є засобами досягнення цілей підприємництва.

Успішності підприємств соціального підприємництва сприяє залучення додаткових фінансових ресурсів з використанням соціального і венчурного капіталу. Залучений капітал забезпечує соціальним підприємцям фінансування організаційної інфраструктури, стратегії і розвитку бізнесу

Розглядаючи фактори успіху підприємницьких фірм, зазначено, що фактори, що впливають на молоді підприємницькі фірми, відмінні від давно функціонують, зрілих фірм, вони визначили наступні фактори: здатності молоді фірми, характеристики команди топ-менеджменту, ресурси, стратегія молоді фірми, бізнес-середовище і організаційна структура. Авторами була виявлена позитивна взаємозв'язок підприємницької орієнтації (ПО) і результатів діяльності бізнесу в довгостроковій перспективі, наявність якої обумовлено в першу чергу такої складової ПО, як готовність до ризику.

Використання краудсорсингу як сучасної технології менеджменту і основи інноваційних бізнес-моделей також впливає на результат і успішність підприємницьких фірм.

Моделювання підприємництва сприяє його ефективності, так як критерії успішності підприємця розглядаються в сукупності з підприємницьким процесом і навколишнім середовищем [27, 28, 29, 30, 32, 34, 37].

Освіта в соціальному підприємстві: реалізація стратегічних бізнес-моделей, необхідних для навчання соціальному підприємству, і консультування, пропозиція соціальному підприємцю додаткових освітніх програм, інноваційність, ініціативність в підприємницькому поведінці, навчання студентів соціальному підприємству обумовлюють успіх підприємця і сприяють розвитку соціального підприємства [16; 20].

Але успіх нового соціального підприємства не може бути виміряна тільки фінансуванням венчурного капіталу, він також залежить від здатності підприємця здійснювати підприємницьку діяльність, вміння планувати і

управляти, а також будувати соціальні мережі і сприятиме отриманню зовнішньої підтримки, в тому числі підтримки з боку уряду та інших відповідних зацікавлених сторін [24].

Приходимо до висновку – соціальним підприємством є підприємство, яке не має в якості головної мети своєї господарської діяльності одержання прибутку; не розподіляє отриманий прибуток між власниками його майна; засноване на демократичній системі відправлення господарської влади; володіє широкою автономією в управлінні і поставлене під громадський контроль типам соціального підприємства відносяться: традиційні некомерційні організації, некомерційні соціально-орієнтовані підприємницькі фірми, гібридні організації, комерційні соціально-орієнтовані підприємницькі фірми. Фактори, що сприяють розвитку і успішності соціальних підприємств, активно досліджуються як українськими, так і зарубіжними авторами.

3.2. Роль соціального підприємництва в працевлаштуванні соціально незахищених верст населення

Станом на 1 січня 2018 року в Україні зафіксовано 12 111 тис. Людей з інвалідністю, що становить 3,2% від загальної чисельності населення України. Розподіл інвалідів за статтю та віком представлено в таблиці 3.2. Кількість людей з інвалідністю працездатного віку становить 3 741 тис. ос., з них чоловіків - 2 232 тис. ос., жінок 1 329 тис. ос. Однак державні програми націлені на допомогу в працевлаштуванні, в першу чергу, людям з інвалідністю, що відносяться до категорії «молодь» (в різних програмах верхня межа молодіжного віку - від 30 до 35 років). Отже, державні програми і програми недержавних фондів охоплюють близько 302 тис. ос. чоловіків і 225 тис. ос. жінок у віці 18-30 років. Цілком задоволені своєю основною роботою, заробітком тільки 31,2% людей з інвалідністю. Однак радість

надійністю роботи в 2 рази вище - 65,9%. Найбільший показник отримала позиція «задоволеність режимом роботи» - 85,4%, а ось професійна і моральна задоволеність знаходиться на середньому рівні - 61,3 і 63,9% відповідно.

Таблиця 3.2 - Розподіл інвалідів за статтю та віком, тис. ос.

	2018			2019		
	всього	В тому числі:		всього	В тому числі	
		Чоловік.	Жінки.		Чоловік.	Жінки.
Всього інвалідів за основними віковими групами:	12 538	5 329	7 209	12 314	5 264	7 050
діти у віці до 18 років	613	347	265	628	357	271
працездатного віку	3 741	2 349	1 392	3 651	2 293	1 358

Джерело: ukrstat.gov.ua

Незважаючи на те що 36,4% професійно не цілком задоволені або зовсім не задоволені (сума двох позицій), тільки 6,7% людей з інвалідністю хотіли б отримати нову професію, а не хочуть її отримувати - 93,2%, що, мабуть, пов'язане з численними бар'єрами.

З числа інвалідів, які бажають отримати нову професію, вказали, що мають для цього реальну можливість, 16,4%. Решта респондентів назвали причини, через які вони не мають можливості отримати нову професію: недостатньо коштів - 40,7%, недостатньо часу - 26,4%, з інших причин - 16,5%. Як видно з таблиці, респондентів без інвалідності, які мають для зміни професії реальну можливість, в 2 рази більше - 30,7% /

Сьогодні близько 0,5 млн людей з інвалідністю працездатного віку. Однак прогнозувати поліпшення становища з працевлаштуванням можна тільки для молоді, оскільки переважна більшість державних програм

розраховано тільки на них. В Україні кількість людей молодіжного віку від 18 до 30 років з інвалідністю налічує 527 тис. ос.

За фактом в 2018 р в органи служби зайнятості населення звернулося 3 590 громадян з обмеженими можливостями, працевлаштовано - 2 242 інваліда, в тому числі 419 осіб в рахунок встановленої квоти для прийому на роботу інвалідів. За той же період органами служби зайнятості населення Волгоградської області було видано 18,4 тис. Направлень на роботу громадян із обмеженими можливостями. За підсумками 2017 року частка працевлаштованих інвалідів у загальній чисельності інвалідів, які звернулися до органів служби зайнятості населення за сприянням у пошуку підходящої роботи, склала 62,5%, тоді як в 2016 р цей показник був в 2 рази менше - 32,5%.

Одним з позитивних результатів щодо вирішення проблеми працевлаштування стало створення робочих груп зі сприяння працевлаштування інвалідів, у тому числі розроблені «дорожні карти щодо підвищення рівня зайнятості інвалідів».

Розвиток допомоги інвалідам з 2022 р. модернізують застарілу модель взаємодії і поступово підвищується якість сприяння їм у працевлаштуванні. Завдяки грантової політики і резонансній інформаційного ефекту все більше з'являється ініціативних і зацікавлених волонтерів, роботодавців і фахівців в центрах зайнятості, які намагаються брати участь в даному соціальному напрямку.

Інтерв'ю з керівниками організацій, що займаються соціальним захистом громадян, про стратегії працевлаштування людей з інвалідністю, багатодітних батьків і батьків дітей-інвалідів, дозволяють виявити ряд негативних тенденцій.

Інтерв'ю свідчить, що існує проблема вікового обмеження в різних програмах підтримки людей з інвалідністю, яка хвилює інвалідів.

Таким чином, можна зробити висновок, що заплановані державою заходи здійснюються без координації і узгодження з організаціями, що

надають допомогу соціально незахищеним громадянам. Програми, розроблені на державному рівні, націлені на допомогу молоді, в той час як люди з інвалідністю та незахищені громадяни більш старшого віку також потребують підтримки.

Висновки

Аналіз показав, що до теперішнього часу немає єдиного визначення поняття «соціальне підприємництво». Соціальне підприємництво - це новий спосіб соціально-економічної діяльності, в якому поєднується соціальне призначення організації з підприємницьким новаторством і досягненням стійкої самоокупності. В його основі лежить функціонування соціальних підприємств, створених з метою вирішення певної соціальної проблеми, що діють на основі інновацій, фінансової дисципліни і порядку ведення справ, прийнятого як у державному, так і приватному секторах.

Теоретичні дослідження показали, що в понятті соціального підприємництва основними напрямками визначені: місія в створенні соціальних цінностей, нові можливості та інновації з обмеженим використанням ресурсів, соціальні стратегії - у вигляді пожертвувань коштів, вирішення екологічних проблем, при цьому благодійна діяльність в організаціях повинна по- як і раніше відображати економічні реалії, економічна діяльність повинна породжувати соціальну цінність. Соціальне підприємництво повинно охоплювати діяльність і процеси, що визначають і використовують можливості для створення нових підприємств.

Дослідження сутності соціального підприємництва в світовій практиці дасть можливості для створення умов розвитку соціального підприємництва у вітчизняній соціальній сфері, тим самим дасть приплив нових ідей, технологій, підвищить якість послуг, створить сотні тисяч робочих місць і нові об'єкти економічної інфраструктури. Подальший розвиток даного підприємницького напрямку допоможе залучити в бізнес слабо захищені соціальні верстви. Дослідження і аналіз особливостей і чинників соціального підприємництва, оцінка підприємницьких можливостей і намірів соціальних підприємців при організації підприємств сприятимуть створенню нових соціальних підприємств та розвитку соціального підприємництва.

У Великобританії в соціальний захист та охорону здоров'я, пріоритетних сферах надання послуг соціальними підприємцями в Україні представленість соціальних підприємств менше, ніж в консалтингу та торгівлі, що працює на позицію скептиків про відсутність потенціалу недержавних виробників в наданні соціальних послуг в Україні. Цю тенденцію слід брати до уваги при визначенні темпів розвитку недержавних виробників соціальних послуг в Україні.

У структурі соціальних підприємств в Великобританії можна виділити позиціонування «реального» соціального підприємництва - це 14%, що припадають на підприємства, що надають робочі місця. Ідентифікація соціального підприємництва з соціальними підприємствами, як вище зазначалося, вписується в методологічне обґрунтування в концепції «заробленого доходу».

Список літератури

1. Московська А.А., Баталіна М., Тарадіна Л. Огляд досвіду та концепцій соціального підприємництва з урахуванням можливостей його застосування в сучасній Україні // Препринт WP1 / 2008/02. - К .: КНТУ, 2008. - 84 с. - https://www.hse.ua/data/2020/05/04/1216403244/WP1_2008_02.pdf
2. Martin RL, Osberg S. Social Entrepreneurship: the Case for Definition // Stanford Social Innovation Review. - Spring, 2007.
3. Boschee J. Merging mission and money: A board member's guide to social entrepreneurship. - UK, Merging Mission, 1998. - 145 p.
4. Austin J., Stevenson H. and Wei-Skillern J. Social entrepreneurship and commercial entrepreneurship: Same, different, or both? - USA, Harvard Business School, 2003. - 214 p.
5. Boschee J. and McClurg J. Toward a better understanding of social entrepreneurship: some important distinctions. - UK, Law Berkeley, 2003. - 134 p.
6. Alter SK Social Enterprise Typology. - USA, Virtue Ventures, 2017. - 168 p.
7. Кулькова В.Ю. Трансформація стійкості соціально орієнтованих некомерційних організацій в Україні. - К: Друк-Сервіс ХХІ століття, 2016. - 82 с.
8. Кулькова В.Ю. Інфраструктурна підтримка соціального підприємництва в Україні // Національні інтереси: пріоритети та безпеку. - 2017 - Т. 13, № 19. - С. 1592-1607.
9. Грищенко Ю.І. Досвід соціального підприємництва в Великобританії // Некомерційні організації в Україні. - 2017. - № 2. - С. 42-48.
10. How to raise capital as a social entrepreneur? -<https://www.pwc.nl>
11. Соціальне підприємництво в Україні. - <http://coindex.ua/companies/categories>

12. Waddock S., Post J. Social Entrepreneurs and Catalytic Change. *Public Administration Review*. 2019. Vol. 51. No. 5. P. 393
13. Bacq S., Janssen F. The multiple faces of social entrepreneurship: A review of definitional issues based on geographical and thematic criteria. *Entrepreneurship & Regional Development*, 2011, vol. 23, no. 5-6, pp. 373-403
14. Certo T., Miller T. Social entrepreneurship: Key issues and concepts. *Business Horizons*, 2018, vol. 51, pp. 267-271
15. Dees G. Taking Social Entrepreneurship Seriously: Uncertainty, Innovation, and Social Problem Solving. *Society*, 2007, vol. 44, no. 3
16. Weerawardena J., Mort G. Learning, Innovation and Competitive Advantage in Not-For-Profit Aged Care Marketing: A Conceptual Model and Research Propositions. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 2001., vol. 9, no. 3, pp. 53-73.
17. Nicholls A., Cho A. Social entrepreneurship: The structuration of a field. In *Social entrepreneurship - new models of sustainable social change*, ed. Oxford: Oxford University Press, 2018. P. 99-118
18. Swanson L., Zhang D. The Social Entrepreneurship Zone. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*. 2010. Vol. 22. P. 71-88.
19. Zahra S., Gedajlovic E., Neubaum D., Shulman J. A typology of social entrepreneurs: Motives, search process, and ethical challenges // *Journal of Business Venturing*. 2019. Vol. 24. No. 5. P. 519-532
20. Арай Ю. М., Бурмістрова Т. А. Специфіка бізнес-моделей в соціальному підприємстві // *Журнал Менеджменту*. 2014. Т. 12. №4. С. 55-78
21. State of Social Enterprise Report 2018. - <http://socialenterprise.org.uk/uploads/editor/files/Publications/FINALVERSIONStateofSocialEnterpriseReport2018.pdf>
22. Austin J., Stevenson H. and Wei-Skillern J. Social entrepreneurship and commercial entrepreneurship: Same, different, or both? - USA, Harvard Business School, 2013. - 214 p

23. Chell E., Nicolopoulou R., Karatas M. Social entrepreneurship and enterprise: International and innovation perspectives. *Entrepreneurship & Regional Development*. 2020. Vol. 22. No. 6. P. 485-493

24. Lan H., Zhu Y., Ness D., Hing K., Shneider R. The role and characteristics of social entrepreneurs in contemporary rural cooperative development in China: case studies of rural social entrepreneurship // *Asia Pacific Business Review*. 2014. Vol. 20. No. 3

25. Seelos C., Mair J. Social entrepreneurship: Creating new business models to serve the poor. *Business Horizon.*, 2015. Vol. 48. No. 3. P. 241-246.

26. Економіка енергетики : підручник / за ред. Л. Г. Мельника, І. М. Сотник. – Суми: Університетська книга, 2015. – 378 с. (<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/45315>)

27. Економіка підприємства : підручник / за заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. - Суми : Університетська книга, 2012. - 864 с

28. Мельник, Л., Ковальов, Б. (2020). Проривні технології в економіці і бізнесі (Досвід ЄС та практика України у світлі III, IV, і V промислових революцій. Сумський державний університет, с. 180. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/79621>

29. Мотиваційні механізми дематеріалізаційних та енерго-ефективних змін національної економіки : монографія / за заг. ред. доктора екон. наук, проф. І. М. Сотник. – Суми : Університетська книга, 2016. – 368 <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/80197>

30. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність : підручник / за заг. ред. д.е.н., проф. І. М. Сотник, д.е.н., проф. Л. М. Таранюка. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2018. – 572 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/80114>

31. Экономика и бизнес: учебник / под ред. д.э.н., проф. Л. Г. Мельника, д.э.н., доц. А. И. Каринцевой. – Сумы : Университетская книга, 2018. – 608 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/80201>

32. Экономика развития: учебное пособие / под ред. д.-ра экон. наук, проф. Л. Г. Мельника, канд. экон. наук А. Вик. Кубатко. Сумы : «Университетская книга», 2017. 352 с. https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/80184/1/%d0%adkonomyka_razvytyia.pdf

33. Kubatko, O. V., Chortok, Y. V., Honcharenko, O. S., Nechyporenko, R. M., & Moskalenko, I. M. (2019). Studying Features of Vehicle Type Selection by Trade and Logistics Enterprise. Mechanism of economic regulation. – 2019. – №3. – С. 73–82. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/76448>

34. Melnyk L., Sommer H., Kubatko O., Rabe M., Fedyna S. (2020). The economic and social drivers of renewable energy development in OECD countries. Problems and Perspectives in Management, 18(4), 37-48. doi:10.21511/ppm.18(4).2020.04

35. Melnyk L.G., Kubatko O. The impact of green-innovations on environmental quality and energy resource consumption. International economic relations and sustainable development : monograph / edited by Dr. of Economics, Prof. O. Prokopenko, Ph.D in Economics T. Kurbatova. – RudaŚląska :Drukarnia i Studio GraficzneOmnidium, 2017. – 272 p. ISBN 978-83-61429-11-1

36. Melnyk, L., Dehtyarova, I., Kubatko, O., Karintseva, O., & Derykolenko, A. (2019). Disruptive technologies for the transition of digital economies towards sustainability. Economic Annals-XXI, 179(9-10), 22-30. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V179-02>

37. Melnyk, L., Matsenko, O., Dehtyarova, I. & Derykolenko, O. (2019). The formation of the digital society: social and humanitarian aspects. *Digital economy and digital society*. T. Nestorenko & M. Wierzbik-Strońska (Ed.). Katowice: Katowice School of Technology. [in Ukrainian]. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/74570>

38. The effects of the management of natural energy resources in the European Union / V. Voronenko, B. Kovalov, D. Horobchenko, P. Hrycenko // Journal of Environmental Management and Tourism. – Craiova: ASERS

Publishing, 2017. – Vol. 8, Issue Number 7(23), P. 1410-1419. Available at:
<https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/1777>